

Beletörődés, „jobb nem tudni”, stréberség

Változatok a meghátrálásra

IV. A „jó tudni” és a „jobb nem tudni” szabadsága

„Gondtalanul rohanunk a szakadék felé, minekutána magunk elé helyezettünk valamit, amitől nem láthatjuk.”
(Blaise Pascal)

„Nagy rossztétemény nem cselekedni helyesen.”
(J. J. Rousseau)

Nagy általánosságban megállapítható, hogy az emberek viselkedését a belső és a külső egyensúlyra való törekvés egyaránt befolyásolja: igyekszünk csillapítani a minket érintő feszültségeket. Akkor is, ha ez a törekvés egy szeszély vagy egy pillanatnyi kedvtelés érvényesítésében (akadályainak elhárításában, tehát egy hiány megszüntetésében) nyilvánul meg. Akkor is, ha biztonságos létmód megteremtésére irányul. Akár rövid, akár hosszú távú egyensúly elérése a cél, a fő mozgatóerő: valamilyen feszültségtől, hiányérzettől való megszabadulás szándéka.

A külső és a belső feszültség általában szorosan összefügg egymással: a belső hiányérzetet többnyire külső hiány (egyensúlyhiány) átélése, megélése, a hozzá való viszonyulás idézi elő. Elégedetlenségünk (elégedetlenkedésünk) végső kiváltó oka, illetve hivatkozási alapja rendszerint valamilyen külső körülmény, külső helyzet. Vagy abban a formában, hogy ténylegesen meggátolja pszichikai egyensúlyunk létrejöttét, vagy abban a formában, hogy a körülményekre hárítjuk át a felelősséget: saját ügyetlenségünk helyett is azokat okoljuk, gyengeségünk stb. miatt is azokat hibáztatjuk.

Ahogy az élethelyzetekből fakadó, belőlük táplálkozó tapasztalatok, úgy a rájuk rakódó, illetve hozzájuk kapcsolódó eszmék is – egyéni befogadásuk és feldolgozásuk révén – a pszichikumban csapódnak le. A legnemesebbnek minősített eszmék követése is többnyire a belső, lelki egyensúly (az önmagunkkal való megbékélés) keresésében találja meg végső gyökerét: az egyes személyek – „önző” módon – éppen ezekhez, nem pedig más eszmékhez kötődésének a megalapozását. Így módon a különböző eszmei célok egyénekre gyakorolt befolyása a

pszichikumban oksági összefüggésekre egyszerűsödik, vezetődik vissza. (A félreértéseket elkerülendő: ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a pszichikum önmagában gyökerezne, vagyis önmagában lelhetne saját végső alapjára. Ellenkezőleg. A külső, társadalmi környezetnek fontos szerepe van abban, hogy mikor milyen tartalmú pszichikai „önzések” termelődnek ki.)

Megfigyelhető, hogy az emberek külső és belső világa szervesen összekapcsolódhat (vö. „Menekülés a szabadságba”. *Eszmélet*, 96), de akár viszonylagosan el is különülhet egymástól. A belső egyensúly megteremtésének kísérlete egyaránt történhet a külső viszonyokra támaszkodva, illetve azok ellenében.

1. Három az egyben

Az egyének élete egyidejűleg különböző szinteken zajlik: mindenki – ténylegesen, azaz objektíve – legalább három helyen van egyszerre. Egyrészt önmagánál: az individualitás szintjén. Másrészt valamilyen integrációban (közösség, társadalmi rendszer stb.), amelynek a szokásai, működési szabályai – részben azonosuló, részben tiltakozó, lázadó irányban – óhatatlanul befolyásolják. Harmadrészt az emberiség történetében, melynek a Glóbusz a színtere, terepe. Ez a három hely, szint, dimenzió az esetek többségében valójában ennél lényegesen több.

Korábban („A cselekvés: állásfoglalás” c. fejezet, *Eszmélet*, 95) szó esett már arról, hogy az egyénnek többé-kevésbé valamennyi cselekedete kisebb-nagyobb mértékben mindezekben a helyeken, létszinteken, dimenziókban hat, ezért mindezekkel kapcsolatban egyidejű állásfoglalás („hetet egy csapásra”, „egyet mondok, kettő [sőt több] lesz belőle”). Egyazon cselekedet a különböző szinteken egymástól eltérő állásfoglalást eredményezhet.

Az egyén cselekszik valamit. Éppenséggel mást is cselekedhetne, de ő most ezt teszi. Szigorúan véve ezzel kifejezésre juttatja, hogy jelenleg – az általa kiemelt, előnyben részesített vonatkozásban – ezt a tettet tartja a legidősebbnek. (Továbbá azt is, hogy számára itt és most, ebben a kiemelt vonatkozásban, preferált szinten való cselekvés a legidősebb!) Azt fejezi ki, hogy aktuálisan ehhez a tethez van kedve, ez az éppen esedékes hobbija vagy ez a legnagyobb gondja – és pillanatnyilag nincs ennél fontosabb problémája. Vagy ha mégis van, akkor arról – ösztönösen vagy tudatosan – megpróbál megfedkezni, elterelni róla a figyelmét. Gyakorlatilag nyilvánítja ki – minden más lehetséges cselekedettel szemben – ennek a cselekedetnek az elsőbbségét.

Az egyén – szóban vagy írásban – közöl valamit. Mondhatja éppen mást is, de ő itt és most ezt a kijelentést teszi. Ezzel azt juttatja kifejezésre, hogy itt és most ezt a közlést tartja a legfontosabbnak. Akarva-akarat-

lanul annak ad hangot, hogy jelenleg nincs ennél fontosabb mondandója. Gyakorlatában demonstrálja – minden más lehetséges közléssel szemben – ennek a közlésnek az elsőbbségét, prioritását.

A cselekedet vagy közlés többnyire egy aktuálisan kitüntetett szint vonatkozásában keletkezik: az egyén valamilyen fontossági sorrendet, rangsort érvényesít a különböző helyek, az individuális, társadalmi, planetáris létszintek között. Az adott cselekedetet vagy közlést – függetlenül az egyéb hatásoktól (szándékolatlan mellékhatásoktól) – valahova irányítja, szánja. A helyek rangsora egyénenként és helyzetenként változó. A többivel szemben az élvez előnyt, amit vagy kényszerhelyzet, vagy hangulat (szeszély, kellemesség, kedvtelés), vagy világkép (illetve a belőle fakadó, hozzá kapcsolódó lelkiismeret) preferál.

Amikor valamire irányulva, koncentrálna cselekszem (illetve kommunikálok), rendszerint ösztönösen eltekintek azoktól a helyszínektől és az ott érvényesülő mellékhatásoktól, amelyek kívül esnek a közvetlen szándékaimon. Mondhatni, „nemlétezőként” kezelem őket az aktuális viselkedésem szempontjából – jóllehet ez a „nemlétező” objektíve nagyon is létezik. Egy hangulatom aktuálisan nemlétezővé sorolhatja át (zárójelbe teheti) a társadalmi meggyőződésemet; egy konkrét, aktuálisan sürgető szociális vagy környezetvédelmi teendő a világképem egészét (és ezzel összefüggésben a lelkiismeretét); ugyanígy a lelkiismeret például valamely kellemességet; a világkép egy játékos gesztust – és így tovább. Ez a lélektani beállítódás spontán módon felfüggeszti a többi szint figyelembevételét – miközben azok (és az ott érvényesülő hatások) objektíve nem függesztődnek fel.

A vázolt összefüggés az ellenkező oldalról, a következmények oldaláról is megközelíthető. Ugyanaz a viselkedés egyidejűleg több helyszínen, különböző irányokban nyilvánul meg, fejt ki hatást. Az egyén adott cselekedete vagy közlése (jóllehet általában egy konkrét, meghatározott létszintet vesz célba) önmagában nem feltétlenül árulkodik arról, hogy az illető hova szánta (melyik szintre vonatkoztatva részesítette előnyben). Megtörténtekor olyan erőterbe kerül, amely azt – függetlenül az eredeti szubjektív szándéktól – különböző objektív tartalmakkal ruházza fel. Egyidejűleg többféle funkció, eltérő objektív jelentés hordozójává teszi. Ami az egyik szinten, dimenzióban konstruktívnak mutatkozik, az egy másikban ezzel ellentétes lehet, visszájára fordulhat: inadekvát, sőt ártalmas hatást gyakorolhat. Az is megesik, hogy éppen az eredeti szándék az, ami egyáltalán nem érvényesül. Az adott erőter (összefüggésrendszer), amelybe bekerül, ténylegesen megsemmisíti: teljesen hatástalanná, objektíve, funkcionálisan „nemlétezővé” fokozza le.

Idézzük fel röviden a különböző létszinteken való egyidejű tartózkodás és e helyzet egyéni, szubjektív megélésének kapcsolatát. Nevezetesen azt, hogy ez a többdimenziójú létezés milyen viszonyban van az egyén ösztönös lelki egyensúlyra való törekvésével.

Egy korábbi példa szerint hősünk sokat használja az autóját. Ez az egyszerű cselekedet – ha igaz, hogy „egyszerre több helyen is vagyunk” – gyakorlatában, hatásaiban többfunkciójú, többjelentésű.

– Jó dolog az autó használata, mert kellemes a lábizmoknak. Megkíméli őket az erőfeszítéstől, megóvja a fáradozástól.

– Jó dolog az autó használata, mert kellemes a nemzetgazdaságnak. (Adóbevételt jelent, hasznot hoz a számára.)

– Rossz dolog az autó használata, mert szennyezi a természeti környezetet. Hátrányos a Glóbusz természeti egyensúlyára. Ártalmas az emberiség jövőjére.

Az egyes egyén tudatosan vagy spontánul törekszik a lelki egyensúlyra. A lelki egyensúlyra spontán módon törekvő egyén az autó használatakor aszerint veszi figyelembe a lábának szerzett kellemességet, a nemzetgazdasági jótettet vagy a Glóbusznak (emberiségnek) okozott ártalmat, hogy pszichikumában melyik szempont váltja ki, erősíti a harmóniát. Teljesen érthető, ha valakinek a viselkedését elsősorban a belső egyensúly igénye befolyásolja.

Ugyanakkor a belső harmóniára való törekvés indokoltsága nem fedi el azt az összefüggést, hogy a különböző helyek, ahol egyidejűleg tartózkodom, konfliktusban lehetnek egymással és aktuális preferenciám valamely másik (sőt másikkal) rovására történhet. (Ha ez nem tudatosan bennem, akkor spontán magabiztossággal hallgatok az ösztöneimre – fellengzősebben kifejezve: a pszichikumom útmutatására. Ha tudatosan, akkor egy kellemetlen „melyik ujjamat harapjam?” helyzetben találok magam.)

Kissé belegondolva az ember általános léthelyzetébe, tovább bonyolódik a kép. Ugyanaz az esemény, cselekvés minden létszinten, illetve vonatkozáson belül is eltérő megítélésben részesülhet rövidebb és hosszabb távon.

– Jó dolog az autó használata, mert rövid távon kellemes a lábizmoknak.

– Rossz dolog az autó használata, mert hosszabb távon károsan befolyásolja a lábak egészségét. (Ennyiben a gépkocsi használata ártalmasan kellemes hatású.)

A lelki egyensúlyt kereső egyének némelyike a rövid távú „jó dolgot”, némelyike a hosszú távú „rossz dolgot” érzi, tapasztalja a maga számára fontosabbnak, meghatározónak. Ennek megfelelően az autó használatát vagy annak mellőzését kénytelen (lelki önvédelmi okokból) előnyben részesíteni.

Abból indultunk ki, hogy az autó használata kellemes a lábizmoknak. De vajon kellemes-e, egészséges-e a szervezetünk egészének? És feltehetően nemcsak önmagunk, hanem mások, környezetünk egészségére nézve is bizonyára káros. Amiből persze egyáltalán nem következik, hogy valakinek a lelki egyensúlyra ne igényelhetné, követelhetné meg tőle az autózást.

Folytassuk a felbukkanó dilemmák, ellentmondások felidézését. Megfogalmazódott: „Jó dolog az autó használata, mert kellemes a nemzetgazdaságnak. (Adóbevételt jelent, hasznot hoz a számára.)” Ez kétségkívül igaz rövid távon: az adóbevétel megnöveli az állam mozgásterét, lehetővé tesz olyan termelő beruházásokat, szociális, egészségügyi, kulturális kiadásokat (ne zárjuk ki elméletileg, hogy ilyesmire is fordítják!), amelyek nélküle elmaradnának. De vajon akkor is jó-e az autóhasználat a nemzetgazdaságnak, ha az ország hitelből szerzi be a gépkocsit, hitelből vásárolja a benzint? Ha a belső fedezet nélküli költsékezés hosszabb távon eladósodáshoz és függőséghez vezet? (Illetve jó-e akár magának az autótulajdonos egyénnek, ha hosszú távú eladósodásba, függőségbe torkollik az, hogy gépkocsit tart?) Természetesen az államháztartás e hosszabb távú kockázata nem fogja arra ösztönözni az illető egyént, hogy – lelki egyensúlyát feladva – lemondjon a gépkocsi használatáról.

Az egyén viselkedésében többnyire akkor kapnak szerepet a hosszú távú összefüggések, ha azok – befolyásolva az életét vagy a gondolkodását – megsértik, felborítják a belső harmóniát. Ha az illető (tapasztalati vagy intellektuális-lelkiismereti okok miatt) nem engedheti meg magának, hogy ne számoljon velük.

Hasonlóképpen: az egyén életében azzal tesznek szert jelentőségre a pusztán individualitáson túlmutató létszintek, többnyire azzal nyomulnak be az egyén gondolat- és érzésvilágába, hogy belső feszültséget idéznek elő. Pozitív vagy negatív irányban megzavarják a meglevő lelki nyugalmát.

2. A „jó tudni” biztonsága

Ezen a ponton szükséges visszautalni az emberi létezés – korábban jelzett – kulcskérdéseire, meghatározó rétegeire, az ott tapasztalható fenyegetettségekre, kihívásokra.

– Van olyan egyén, akit az éhezés, az éhen pusztulás fenyeget. Neki – értelemszerűen – a táplálékszerzés, a fizikai fennmaradás a fő problémája. Alapvetően ennek érdekében cselekszik. Erre a feladatra, szervezete biológiai egyensúlyának a biztosítására összpontosít. Nem logikátlan, ha az illető ebből az alapfeladatából nem lát ki, és a világ többi része érdektelen a számára. Csak akkor tud megbékélni önmagával (illetve egyáltalán életben maradni), ha ezt a kítüntetett feladatát eredményesen megoldja.

– Az emberek nagyobbik részének többé-kevésbé biztosítva van a táplálékszerzése, a fizikai fennmaradása. De szép számmal vannak köztük olyanok, akiknél ez nem párosul egyidejűleg pszichikai biztonságérzettel, lelki kiegyensúlyozottsággal, nyugalommal. Az ilyen egyént nyomasztják, sőt akár teljesen fogságban tartják a lelki gondjai, pszichés nyavalyái.

Bele van süllyedve, ezért beletemetkezik ebbe a belső állapotába. Számára ez jelenti az alapproblémát, kénytelen erre koncentrálni. Mivel a legfőbb, tudatosan kitüntetett célja belső békéjének, lelki egyensúlyának a megteremtése (illetve visszanyerése), nem logikátlan, ha ezen a feladaton nem tekint túl. Ami rajta kívül esik, az pillanatnyilag érdektelen, aktuálisan „nem létezik” számára. Csak úgy tudja „önmagát elfogadni”, ha ezt a feladatát megoldja.

– Van olyan egyén, akinek lényegében biztosított a táplálékszerzése, és önmagával is harmóniába tudott kerülni. Ugyanakkor olyan a személyisége, hogy komolyan aggódik a környezetében, országában mutatkozó gondok miatt. A tapasztalható szegénység, tudatlanság, gazdasági-társadalmi antagonizmusok nem hagyják nyugodni. Felzaklatják a munkanélküliségből, társadalmi villongásokból, gyűlölködésből stb. származó feszültségek, fenyegetettségek. Miattuk csorbát szenved a lelki nyugalma. A tapasztalt társadalmi egyensúlyhiány, konfliktusforrások belső ügyeivé lesznek: azokat lelkiismereti kérdéssé teszi. Mind eszmei, mind pszichikai okok miatt kénytelen velük foglalkozni. Nála szervesen összefonódik az országos szintű probléma és a személyes lelki probléma. Csak akkor találhat megnyugvást, ha az őt nyomasztó társadalmi bajok megszűnnek. Illetve, szerényebb megközelítésben: ha az lehet az érzése, hogy helyes úton jár, vagyis mindent megtesz ezeknek a társadalmi gondoknak a megoldásáért.

– Létezik olyan egyén, akinek a táplálékszerzése lényegében biztosított, alapvetően elégedett önmagával és hazájának állapotával is többekévesb ki van békülve. Azonban olyan a személyisége, hogy aggódik az emberiség jelenével, illetve jövőjével kapcsolatos bizonytalanságok, kockázatok miatt. Nyugtalanítják a világ gondjai, más népeknél, régiókban, az emberiség más részeiben tapasztalható szegénység, betegség, háborúskodás stb. Nyomasztják azok az antagonizmusok és fenyegetettségek (gyarmati sorsból, páriálétból eredő fenyegetettség – vö. „Eurafrika az eurafrikaiaké?” *Eszmélet*, 82), melyek a fennálló társadalmi rendszer múltbeli és jelenlegi működésében gyökereznek. Emiatt a pszichikai egyensúlya is megbillen. Ezért kénytelen erre a konfliktusforrásra, az emberiség történelmileg keletkezett globális egyensúlyhiányára odafigyelni, felszámolását a fő problémájává tenni. Esetében az emberiségszintű probléma és a személyes lelki probléma kapcsolódik össze szervesen. Lelki békéje ennek a globális problémának a megoldásától függ.

– Van, akinek mind a táplálékszerzése, mind a lelki egyensúlya többekévesb biztosított, de olyan a személyisége, hogy aggódni kénytelen az emberiség lakóhelyeül szolgáló bolygó állapotáért. Nyomasztóan hat rá, hogy megbomlott a planetáris egyensúly (az ember és a természet közötti összhang), és a jelenlegi tendenciák végzetes kiéleződéssel, teljes felborulással fenyegetnek. Ez pedig az egész emberiség elpusztulásának veszélyét vetíti előre. Aggodalma miatt a lelki egyensúlya is sérül. Számára a planetáris szintű probléma és a személyes lelki prob-

léma elválaszthatatlanul egybeesik. Lelki nyugalmanak megtalálása a planetáris egyensúly alakulásán múlik.

A társadalmak, a globálisnak és a planetárisnak nevezett egyensúly hiánya egyre magasabb, átfogóbb szinten veti fel, hozza felszínre az individuuum fizikai-biológiai, illetve harmonikus lelki létezése fenyegettségének a problematikáját. Egyúttal a nagy létkérdéseket komolyan vevő egyén számára összekapcsolja, szintetizálja őket: a lelki nyugalmat veszélyezteti annak tudata, hogy az emberek számára nincs megoldva a tartós és általános (átfogó szintű) létbiztonság.

Léteznek tehát olyanok, akiknek nem a közvetlen élethelyzet, hanem tágabb, „külsődlegesebb” okok miatt háborgó a lelke, nyugtalankodik a pszichikuma. Ilyen külső érdeklődés, elköteleződés származhat abból, hogy olyan eszmék hatnak az illetőre, amelyek értékrendjével ellentétes valóságot tapasztal maga körül. De az is kiválthatja a lélek háborgását, hogy szembenéz az ezeken a területeken tapasztalható – az innen jövő és fokozott intenzitásban várható – fenyegetésekkel, veszélyeztetettségekkel. Ez utóbbi esetben a társadalmi, a globális és a planetáris fenyegetettség, kihívás hangsúlyozása nem pusztán szellemi érdekesség (illetve lelkiismereti probléma), hanem alapvető létkérdésekre való rámutatás. Rövidebb-hosszabb távú életveszélyekre történő figyelemfelhívás.

(Zárójelben. Két eltérő formában alakulhat ki valamilyen eszmének a viselkedésünkre gyakorolt befolyása. 1. Az egyén véletlenszerűen, esetlegesen kapcsolódik valamelyik eszméhez. Döntően azért, mert környezetében éppen ezzel találkozott, ezzel ismerkedett meg. Ebben az esetben – korábbi kifejezést alkalmazva – „hobbieszmével” van dolgunk. 2. Az egyén valamelyik eszméhez való kötődése tapasztalati megalapozottságú: életfunkcióval van összefüggésben. Ezen belül két változat különböztethető meg egymástól.

– Tapasztalható, hogy egyesekre valamilyen eszme azért hat, mert segít kialakítani vagy megőrizni a lelki egyensúlyt. Egy adott eszme szemüvegén át nézve átláthatóbbnak tűnik a világ, biztonságosabbnak a benne való mozgás. Ennél a típusnál az egyén azért kapcsolódik egy eszméhez (szegődik a szolgálatába), mert tőle várja, illetve kapja meg lelki egyensúlyának megteremtését, visszanyerését. Végző fokon azért igényli az adott eszme sikerét, megvalósulását, mert a lelki egyensúlyának erre van szüksége. Az ilyen jellegű eszmei kötődésnek szubjektív (szakzsargononál individuálonológiai) kiindulópont az alapja. Benne találja meg, tőle nyeri empirikus megalapozását.

– A másik empirikus változat kiindulópontja a külső objektivitás. Előzetes eszmei előfeltevésektől független, valamilyen konkrétan megtapasztalt és ontológiailag alátámasztott planetáris, társadalmi, individuális stb. veszélyeztetettségérzésből, veszélyeztetettségtudatból ered.

A két tapasztalati megalapozás eszmének – jól láthatóan – más az alapja, ezért más a célja. A pszichikai hiányérzetből, veszélyeztetett-

ségből fakadó eszme elsődlegesen lelki, mondhatni „terápiás” feladatot lát el. A létbeli veszélyeztetettségben (illetve ennek képzetében) gyökerező eszmének viszont ezen túlmutató – bár járulékosan ezzel nem ellentétes – funkciója van.)

Az írás egy korábbi része részletesen vizsgálta a szabadságra következetesen törekvő egyén sajátosságait. Az ilyen egyén előbb-utóbb kénytelen szembenézni valamennyi létszint különböző egzisztenciális fenyegetettségével, cselekedeteinél számításba venni a planetáris, társadalmi stb. kihívásokat. Kénytelen – tisztán módszertani megfontolások miatt – arra az álláspontra helyezkedni, hogy a pillanatnyi lelki nyugalom elvesztése árán is „jó tudni” róluk, mert átfogó ismeretük erősíti a tisztánlátást. A tisztánlátás pedig javítja az előregondolkodás és a biztonságos cselekvés lehetőségét: növeli az esélyeket mind a rövid, mind a hosszú távú létbiztonság megteremtésére. Az ilyen ember a váratlan helyzeteknek, a véletleneknek kevésbé kiszolgáltatott. A saját sorsát is jobb eséllyel, nagyobb százalékban tudja befolyásolni, irányítani.

3. „Jobb nem tudni”

Emlékezhetünk a kedves bérgyilkos történetére Godard *Éli az életét* című filmjéből. A fiatalember robbantási specialista. Ehhez az egyhez ért – de ehhez nagyon. Dinamit, gyutacs, kanóc, gyufa, futás, bumm. A fiatalember számtalanszor végrehajtotta ezt a műveletsort. Ezúttal is minden menetrendszerűen zajlik: dinamit, gyutacs, kanóc, gyufa... Ám amikor a futásra kerülne a sor, hősünk – életében talán először – elgondolkodik. „Milyen érdekes, hogy egyik lábunkat a másik elé téve haladunk előre!” Így a haladás elmaradt, de a bumm, az nem. Mi ebből a tanulság? Talán a következő: Olykor a gondolkodás ártalmas az egészségre.

Ebben a témakörben mások is megszólalnak. „Amiről nem tudok, amiatt nem bánkódom.” Ezt a filozófustól szokatlan megállapítást Ludwig Feuerbach teszi a XIX. század közepén. Valóban: valaminek az ismerete megzavarhatja a lelki nyugalmunkat. Bizonyos esetekben jobb nem tudni az egészlől. A tudati állapot erősebben hat a tényeknél, ezért – itt és most, valamilyen vonatkozásban – olykor fontosabb lehet náluk. A hiányos tudás, a nemtudás segíthet elkerülni egyes feszültségeket, konfliktusokat – legalábbis átmenetileg. (De ez az „átmenetiség” olykor akár egész életünkön átívelhet.) Ennyiben a nemtudás úgy is megjelenik, mint a rövid távú pszichikai önkímélés, önvédelem eszköze. A nemtudás hozzájárulhat a pillanatnyi lelki egyensúly eléréséhez.

A szabadságra következetesen törekvő egyén kénytelen tudatosan szembenézni a teljes helyzettel, a létezés problémájának egészével:

tisztába jönni a hosszú távú létfeltételekkel és azok veszélyeztetettségével („jó tudni”). Ezért szemléletében és gyakorlatában – a nagyobb biztonság reményében – fölkapcsolódik az életben maradás horizontjára: a létprobléma magasabb, mert átfogóbb szintjeire.

A pillanatnyi szabadságra (a rövidebb távon pszichikai egyensúlyra) törekvő egyén – aktuális állapotának megkönnyítése érdekében – megteheti, hogy tudatosan leegyszerűsíti a helyzetet: lekapcsolódik valamilyen problémáról. Azt is megteheti, hogy a létezés kérdéseiről nem vesz tudomást: következetesen eltekint, elvonatkoztat tőlük. Radikálisan megkerüli a kihívásokat. Úgy próbálja megnövelni a (szubjektív, illetve rövid távú) szabadságát, hogy elhárítja, eltávolítja az egész problémát. Mentesheti magát annak a gondjától. Azáltal szabadítja fel magát a terhe alól, hogy nemlétezőként kezeli. („Ilyen ügyet nem ismerek.” „Nekem ez nem gond.” „Nincs ilyen problémám.” „Ez nem az én problémám.”) Nem zavarja, hogy valamilyen létkérdésre nincs válasza – hiszen számára maga a kérdés sem létezik. („Ezzel a kérdéssel nem foglalkozom.” „Nincs ilyen kérdés.”) Van, aki ösztönösen vagy tudatosan úgy ítéli meg, hogy bizonyos dolgokról (problémákról, nehézségekről, ellentmondásokról) jobb nem tudomást venni, „jobb nem tudni”. Így érezheti magát felszabadultnak, szabadnak. A „jobb, nem tudni” szabadsága: a létbeli fenyegetettség tudati megkerülése. A „jobb nem tudni” szabadsága taktikai szabadság.

A tudniakarás – tudninemakarás alternatíva olyan dilemmát mutat, amely nem pusztán elméleti jelentőségű. A benne való választásnak – több szempontból – gyakorlati következményei is vannak. Egyrészt: bizonyos ismeret olykor veszélyeztetheti a lelki békét, sőt akár magát az életet (vö. a bérgyilkos esete). Ugyanakkor a másik oldalról nézve a „jobb nem tudni” álláspontja és gyakorlata eleve, módszertanilag vonatkoztat el a teljességtől. Vagy úgy, hogy nem törekszik a megszerezhető ismeretekre. (Az elérhető tudás elérésének nemakarása.) Vagy úgy, hogy eltekint a már megszerzett ismeretektől, gyakorlatilag zárójelbe teszi azok egy részét. (A meglévő tudás alkalmazásának nemakarása.) Az ilyenfajta nemtudás pedig ténylegesen, objektíve a nemtudás tárgyával kapcsolatos felelős cselekvés nemakarása.

4. A nemtudás kellemessége

Minden gesztus – objektíve, funkcionálisan – létválasz. Az emberi létezés nagy alapkérdéseire való „hozzászólás”, velük kapcsolatos gyakorlati állásfoglalás. Vannak, akik tisztán akarják látni, hogy „mit cselekesznek”. Hogy valamely szóbeli vagy gyakorlati gesztussal óhatatlanul mi mindenhez (milyen különböző események megtörténtéhez) adják egyidejűleg a hozzájárulásukat. Érteni akarják azt a világot, amelyben élnek – és felelősen viszonyulni hozzá. Mások nem feltétlenül akarnak szembenézni,

tisztában lenni azzal, hogy „mit cselekesznek”. (Némelyek ösztönösen fordítják félre a fejüket, fogják be a fülüket, és vannak, akik tudatosan teszik ezt.) Mindkét viselkedésnek, viszonyulásnak megvan a maga belső logikája. Ellentétük lényegében a szabadságra való következetes törekvés és a pillanatnyi, rövidebb távú lelki egyensúlyra való törekvés alternatíváját mutatja.

Tudni lehet, hogy megbomlott az ember és a természet közötti egyensúly. A modern civilizáció (termelés, fogyasztás, életmód) jelenlegi formája súlyosan károsítja a természeti környezetet. Számos olyan következménnyel, melléktermékkel jár, amely rontja az emberi élet feltételeit a Földön. Sőt, azt a tendenciát hordozza, hogy hosszabb távon felszámolja ezeket az életfeltételeket. Úgy is mondhatjuk, hogy az emberiség jelentős természeti (környezeti) adósságot halmozott fel, amelyet – ha igényt tart elviselhető földi létezésre – kénytelen fokozatosan visszatörleszteni. Az adósságszolgálat teljesítésének halogatása esetén a Glóbusz belátható időn belül „elengedi” az adósságot abban a formában, hogy teljesen megszakítja a kapcsolatot az emberrel. Ez más szavakkal a planetáris szintű természeti egyensúly végzetes megbomlását, az emberi élet feltételeinek megvonását, az emberiség elpusztulását jelenti.

Tudni lehet, hogy az emberiség erőinek gyarapodása a történelem során igen egyenlőtlenül ment végbe. Egyes népek, országok, régiók aránytalanul több természeti forrást használtak fel másoknál. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a többiekénél nagyobb természeti adósságot csináltak. Korunkra jellemző, hogy zajlik a korábban lemaradt országok jelentős részének erőltetett ütemben történő iparosodása – ami együtt jár a környezetszennyezés gyors növekedésével. Mondhatni: olyan időszakban ugrik meg a környezetszennyezés, amikor már amúgy is létkérdés lenne a meglevő természeti adósság csökkentése.

Mindebből adódik egy kellemetlen összefüggés. Ha a Glóbusz javaiból – mintegy globális polgárként, a „globális nemzet” tagjaként – mindenkinek „jár” (amit bizonyos nézőpontból nehéz elvitatni), akkor ennek folyományaként az erőforrások használatából (így a természeti környezet túlhasználatából, pusztításából) is mindenkinek arányosan „jár”. Mivel a korábban iparosodott országok a rájuk arányosan eső résznél már jóval többet használtak el a Glóbusz erőforrásaiból, jelenleg a környezetrombolásban visszamaradottakra eső hányad törlesztése is lényegében őket illeti. Ez aktuálisan azt jelenti, hogy a korábban iparosodott országok részéről indokolt átvállalni az emberiség természeti adósságának azt részét is, amely a lemaradt, még iparosító országokra esik.

Tudni lehet, hogy megbomlott az emberiség részei (régioi) közötti egyensúly. A korábban iparosodó országok nemcsak a természeti erőforrásokat, hanem más országok, régiók lakosságát (politikai illetve gazdasági gyarmatosítás, rabszolgamunka, gyerekmunka stb. révén)

is kiaknázta a gazdasági felhalmozás (tőkeértékesítés) folyamatában. Ennek nyomán megszűnik az őslakosság korábbi öfenntartó képessége és népesedésszabályozási gyakorlata, feloldódik a nyelvi és kulturális hagyománya stb. Következmény: monokultúra, páriálét, tömeges éhhalál. Az emberiség globális egyensúlyának megbontása során ily módon a korábban iparosodó, gyarmatosító országoknak a természeti adósság mellett egy másik adóssága is keletkezett: azokkal szemben, akiknek a rovására mindez történt, egyfajta – mondhatni – történelmi adóssága. Úgy is tekinthető, hogy amikor az őslakosság kiaknázásával a gyarmatosítók hitelek vettek föl a gyarmatosítottaktól, akkor gazdagság felhalmozása és tartozások (visszatörlesztési kötelezettségek) felhalmozása egyidejűleg történt. Míg a planetáris természeti egyensúly megbomlása az emberiség létét, addig az emberiség egyensúlyának felbillenése annak biztonságát veszélyezteti (megélhetési menekültek, globális bűnözés, nemzetközi terrorizmus keletkezése, terjedése, erősödése stb.).

Tudni lehet, hogy a legtöbb országban megbomlott a társadalmi egyensúly. A jelenleg domináns társadalmi rendszer alapvetően a gazdasági növekedésen nyugszik. Fennmaradásának feltétele a végtelen növekedés követelménye. Az újabb és újabb technikai forradalmasodások következtében növekszik a termelékenység: ugyanannyi munkaidő alatt egyre több termék állítható elő. De a növekvő árumennyiség előállításához kevesebb bérmunkás szükséges. Ezért – világméretekben – mind több tulajdon nélküli (termelési eszközzel vagy annak birtoklásával nem rendelkező) egyén nem jut munkalehetőséghez, így jövedelemhez. Növekszik a munkanélküliek – más szóval a gazdaságilag és társadalmilag „használatlan” népesség – létszáma. Ezek az emberek fölöslegesnek bizonyulnak – termelőként. Ugyanakkor fogyasztóként egyre nagyobb igény mutatkozik rájuk, mivel a rohamosan növekvő árumennyiséget – a profitszerzés folyamatosságának fenntartása érdekében – el kell adni. Vásárlóként tömegméretekben van szükség a piacon olyan emberekre, akik – részben kiszorulva a termelésből – valójában nem rendelkeznek (eleve nem rendelkezhetnek) az áru kínálat által igényelt fizetőképességgel. Az utóbbi évtizedekben a gazdaság számára szükséges piaci vásárlóerő legyártása – növekvő mértékben – jövedelemszerzés helyett mesterségesen, hitelnyújtások segítségével történik. Tudni lehet, hogy növekvő számú állampolgár kerül a megélhetés biztonságát nélkülöző páriálét, illetve az ettől való veszélyeztetettség állapotába. A megélhetési tulajdonnal (birtoklással) nem rendelkezőket a páriálét, a másik oldalon levőket a megélhetési bűnözés (és a hagyományos bűnözés) erősödése fenyegeti.

Tudni lehet, hogy korunkban veszélyeztetve van a személyiségnek mind az integritása, mind az autonómiája. A társadalmi érvényesülés

(sőt egyáltalán a társadalmi létezés) azt követeli meg, hogy a különböző szférákra (alrendszerekre) tagolt társadalomban az egyén hol ilyen, hol olyan legyen (a siker érdekében alrendszerenként máshogy viselkedjen) – és egyik társadalmi területen sem lehet önmaga. Hátrányossá válik, ezért elsorvad az a személyiséget összeszervező, összetartó belső struktúra, amely az egységes értékrend, világkép, viselkedés előfeltétele. A gyógyuláshoz – egy nézet (Salvatore Puledda) szerint – odáig kellene visszahátrálni, ahol az emberiség elrontotta: a reneszánsz kori személyiség teljességéhez. Az egységes személyiség elenyészésének tendenciájából szervesen adódik az egyediség feloldódása. Elszemélytelenedésbe, „uniformizálódásba” torkollik a személyiség szabványosítása: sajátos egyediségének, személyes jellegének feladása.

A másik jellegzetes fejlemény, amely az egységes személyiség elenyészésének tendenciájából adódik, az egyén önállótlaná válása. Korunk jellemzője „a túlszervezettség, amelynek gyámkodó hatása a megszerzendő emberek számával együtt növekszik” (Konrad Lorenz). A kívülről szervezett egyénből nemcsak a döntési képesség hal ki, hanem maga a személyes döntés igénye is. A tünetek „ember voltunk hanyatlásával”, elvesztésével fenyegetnek.

Tudni lehet, hogy az említett egyensúlyhiányok és fenyegetettségek nem véletlenszerűen kerülnek egymás mellé, csokruk nem esetlegesen áll össze. Végső elemzésben valamennyiük alapvetően egy töről fakad (mondhatni egy „kertből” származik). Keletkezésüknek és folyamatos újratermelődésüknek döntő kiváltó oka: a fennálló társadalmi rendszer.

Tudni lehet a vázolt összefüggésekről (veszélyekről, fenyegetettségekről) – de nem „kötelező” tudni. Sokkal kényelmesebb, kellemesebb ezeket a zavaró tényezőket nem figyelembe venni. Mit tegyek, ha nem kívánok foglalkozni az emberiség természeti adósságával, a planetáris kihívás kérdésével? Ha nem kívánok foglalkozni az ehhez is kapcsolódó történelmi adósságokkal? Mit tegyek, ha meg akarok szabadulni attól az aggodalomtól, hogy emberek tömegei maradnak létfenntartási, megélhetési lehetőségek nélkül? Hogy társadalmilag fölöslegesnek bizonyulnak? Hogy a gazdasági-társadalmi integráción kívül rekedve megélhetési bűnözésre kényszerülnek? Hogy elenyészik a személyiség egyedisége és autonómiája? Hogyan tudom elkerülni, hogy ezek a problémák kellemetlenségeket okozva nekem minduntalan háborgassanak, megzavarják a lelki nyugalmamat? A megoldás egyszerű: nem veszek tudomást a létezésükről. Elvonom, elterelem rólok a figyelmemet, megvonom tőlük az érdeklődésemet. („Szóra sem érdemes!”) Másra gondolok, másfelé tekintek. Ösztönösen vagy tudatosan mással foglalkozom, másról beszélek. Nem vagyok hajlandó számolni velük.

„inkább, mintsem édes hazánk”
(Katona József: Bánk bán)

Jelen írás szemléletmódja két tapasztalati alappilléren nyugszik.

1. Azt tapasztaljuk, hogy az emberek általában szeretnek játszani, szívesen foglalkoznak valamivel „öncélúan”, pusztán önmagáért a játékért, annak örömeiért. Ha ezt általános magatartásként tapasztaljuk, akkor nincs olyan – az emberi természetben belülről maradó – alapunk, ahonnan megkérdőjelezhetnénk ennek a hajlamnak a jogosultságát. El kell fogadni, hogy a tapasztalatok szerint az emberi viselkedéshez szervesen hozzátartoznak a kedvtelések, játékosságok, hobbik.

2. Azt tapasztaljuk, hogy az emberek általában törekszenek létfeltételeik – igen eltérő módokon történő – megteremtésére, befolyásolására. Szembesülni kénytelenek a létezés, az életben maradás – különböző szinteken jelentkező – kihívásaival, feladataival, problémáival: az alkalmazott szóhasználat szerint a nagy létkérdésekkel. Az emberi szabadság feltétele a velük való minél teljesebb szembenézés. (Ez a szabadság annál biztonságosabban alapozható meg, minél átfogóbb létkérdéshez kapcsolódik.)

A spontán játékosságok és a létkérdések többnyire összeütközésbe, konfliktusba kerülnek egymással. Az írás arra a következtetésre jutott, hogy megbékélésükre akkor van esély, ha az egyéni kedvtelések (hobbik) kialakulásában segítségre van az illető tudatos szabadságtörekvése. Nevezetesen: ha az emberi szabadsággal kapcsolatos létkérdések ismeretében (illetve rájuk épülő gyakorlatban) tudnak kifermődni a személyes örömök, kedvtelések, hobbik. A spontán kedvtelések és a létkérdések egyébként antagonisztikus kettőssége egyrészt a „létalapú” örömökben, másrészt az ugyan nem „létalapú”, de a kardinális létkérdésekkel mégsem ellentétbe kerülő örömökben oldódhat fel.

Minden gyakorlati és szóbeli tett állásfoglalás. Különböző vonatkozásaiban különböző állásfoglalás. Objektív funkcióját tekintve: létválasz. Különböző vonatkozásaiban különböző létválasz. A tudatos létválasz mellékfunkciója: viszonyulási, strukturális viselkedési mintát mutat. Figyelemfelhívás.

A szabadságra következetesen törekvő egyén kénytelen a „jó tudni” álláspontjára helyezkedni. Így előbb-utóbb eljuthat az emberi létezés átfogóbb szintjeinek a szemléletéhez. Eljuthat a nagy létkérdések átlátásához. Az emberiség veszélyeztetettségének a felismeréséhez, megértéséhez és személyes megéléséhez.

Innen, a nagy létkérdések (illetve az általuk hordozott fenyegetettség) szemléleti magaslatáról, horizontjáról tekintve bármiféle másról beszélés mellébeszélésnek mutatkozik. (Létkérdések helyett olyasmivel

való foglalkozásnak, ami nem létkérdés.) Mint valami fontosabbnak az eltitkolása. Félreorientálás, figyelemelterelés. Minden „másról beszélés” (nem feltétlenül szándékát illetően, de objektív funkcióját tekintve) félrevezetésként jelenik meg, egyúttal – csaknem valamennyi esetben – ártalmas hatással járó tevékenységként. A nagy létkérdések felől szemlélve – szigorúan véve – minden „másról beszélés” a nemlét melletti állásfoglalás. (Ezt az összefüggést akkor is indokolt figyelembe venni, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a reális cselekvés számára többnyire eléggé elvont.)

Sőt – ezen az állásponton – nemcsak a spontán kedvtelések, hobbik, hanem a valamilyen konkrét szempontból hátrébb, alacsonyabban elhelyezkedő létszintek is gyanúba keverednek. A konkrét helyzetekben a különböző létkérdések sem egyenértékűek. Ha valakinek a pusztán biológiai léte van veszélyben, akkor innen nézve az olyan – egyébként döntően fontos – létkérdés, mint az emberi mivolt megőrzésének kritériumát képező személyiségvédelem is mellébeszélés. Az egyén éhhalála általában leértékeli, súlytalanná teszi azt a szempontot, hogy autonóm személyiségként halt-e éhen az illető. Ha az emberiség egészének léte van veszélyben (planetáris fenyegetettség), akkor a modern civilizáció bizonyos eredményeihez (például kényelmi megszokásokhoz, jogi formákhoz) való feltétlen ragaszkodás is mellébeszélés. Az emberiség elsüllyedésével úgyis elsüllyed valamennyi civilizációs vívmány. Ha az emberiség egészének léte van veszélyben, akkor az ezzel szembekezdülő különböző országos érdekekhez való ragaszkodás is mellébeszélés. Az emberiség megsemmisülését egyetlen ország sem éli túl. A korábbi Eötvös- és Brecht-idézet (Eszmélet, 97) illusztrálja ennek az „inkább, mintsem édes hazánk” típusú érvelésnek a logikáját.

A pillanatnyi pszichikai egyensúlyra törekvő egyén viszont – mivel ösztönösen vagy tudatosan igyekszik megkímélni magát a belső nyugalma veszélyes témáktól – olykor kénytelen a „jobb nem tudni” álláspontjára helyezkedni. A fenyegetettségeket hordozó létkérdések helyett más dolgokkal foglalkozik. Vagyis a nagy létkérdések felől szemlélve – szándékosan vagy szándékolatlanul – „mellébeszél”. Ezzel a mellébeszéléssel próbálja megvédelmezni a lelki nyugalma, belső egyensúlyát. Az önvédelem ilyen magatartásának elkerülhetetlen mellékterméke, hogy viselkedési mintát mutat. Nemcsak a saját figyelmét tereli el a planetáris stb. fenyegetettségről, hanem a környezetét is. A környezetében lévők számára – akarva-akaratlanul – propagálja, hogy ne a fenti fenyegetettségekkel foglalkozzanak. Hogy ne foglalkozzanak velük. Foglalkozzanak mással.

Említés történt arról, hogy a felsorolt fenyegetettségek a fennálló társadalmi rendszer szerves következményei. Ezért nem meglepő, hogy a rendszer önvédelmi technikái sem a „jó tudni” álláspontját követik. Azt segítik elő, hogy az emberek egyáltalán ne foglalkozzanak a rendszer

egészeivel. A rá jellemző – természettel, tulajdonnévküliekkel, egyediségre törekvő személyiségekkel szemben egyaránt érvényesített – strukturális erőszakkal.

A „jobb nem tudni” szabadsága taktikai szabadság. A rendszer önvédelmi technikáit vezérlő „jobb, ha nem tudják” taktika áthatja a legkülönbözőbb területeket. Különösen látványosan érvényesül a „jobb ha nem tudják” politikájában, pedagógiájában, médiájában. Ezek a területek – egyáltalában a társadalmi alrendszerek – úgy vannak megszervezve, olyan bürokratikus szabályok szerint működnek, hogy azokat az egyszerű állampolgár nem tudja átlátni. Nem tudja átlátni – de „ne is tudja!” Arra van az adott terület hivatalnoka, a szakbürokrata, aki azt átlátja helyette (miközben egy másik területen ő is egyszerű tudatlan állampolgárként szorul rá az eligazításra). A fennálló társadalmi rendszer működésében a pillanatnyi pszichikai egyensúlyra törekvő egyén tudatlanságszomja, tudatlanságvágya (vágya a nemtudásra) és a rendszer tudatlanságban tartási szükséglete összetetallokozik. Szolgálatot tesznek egymásnak.

A „jobb nem tudni” gyakorlatias, pragmatikus okosságának felszabadító hatása megóvjá az egyént a nagy korproblémák, egyáltalában a létkérdések terhétől, nyomasztó hatásától. Időt és energiát takarít meg nem csupán a mindennapi örömök élvezetére, hanem komoly alkotó tevékenységek végzésére is. Burjánzik a „jobb nem tudni” művészete, a „jobb nem tudni” filozófiája. Sőt, egész tudományágak (bizonyos szaktudományok) a „jobb nem tudni” kategóriájába sorolódnak. Keletkezésük és létezésük végső ontikus alapja a nagy létkérdések szellemi távoltartása, módszertani kiiktatása, kiküszöbölése.

A következő rész a „jobb nem tudni” művészetének, tudományának, filozófiájának a kérdésével foglalkozik.

